

Hajdú Pétertől búcsúzunk

2002. szeptember 19-én, hosszú betegeskedés után elhunyt Hajdú Péter akadémikus, uráli nyelvrokonaink kiemelkedő tudósa, tudományunk vezető személyisége. A Finn Akadémia külső tagja, a Szegedi Tudományegyetem (korábban: JATE) és az Uppsalai Egyetem díszdoktora volt, továbbá mások mellett az Uralisztikai (Finnugor) Komplex Bizottság egykori elnöke, a Finnugor Kongresszusok Nemzetközi Bizottságának (ICFUC) alelnöke, majd tiszteleti tagja, a Reguly Társaság tiszteleti tagja, a Finn Oroszlánrend és a Munkácsi Bernát-díj kitüntetettje.

Közelségük születésnapjára már korábban megkezdődtek az előkészületek a Nyelvtudományi Közlemények szerkesztőbizottsága részéről, hogy az „Uralisztikai tanulmányok (Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére)” (Bp., 1983.) és a „Hajdú Péter 70 éves” (Bp., 1993.) című kiadványokat követően, 2003-ban egy harmadik ünnepi kötet köszöntse életművét. Az NyK. tervezett 100. kötete azonban már csak emléke előtt tiszteleghet születésének majdani nyolcvanadik évfordulóján.

Életútjának „szubjektív elemeivel” több kései dolgozatában ő maga foglalkozott. Ezek vagy a pálya egészét érintették, vagy annak egy-egy szakaszát (az utóbbiak sorrendje Hajdú életének időrendjét követi): „Pályatereim, avagy: a nyelvészetről — Vx1Sg-ban” (1991), „Portré Györke Józsefről” (1999—2000), „Szegedi pályám emlékezete” (1983), „Wiener Wahl (Arcképek — tények — állapotok)” (1997). Tudományos munkássága meghaladja a négyszáz tételt. Közleményeinek teljes jegyzéke megtalálható az ELTE fonetikai tanszéke „Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások” című sorozatának 21. füzetében (Bp., 2000. 8—28). Életpályáját és életművét a két említett jubileumon Bereczki Gábor, majd Mikola Tibor ismertette és értékelte. E szomorú alkalommal mindkettőnek csak a leglényegesebb vonulatát kísérelhetem meg áttekinteni.

Hajdú 1923. december 27-én, Budapesten született. Már a Lónyay utcai Református Gimnázium diákjaként elhatározta, hogy nyelvész, közelebbről finnugor nyelvész lesz. 1941-ben ma-

gyar—német szakos hallgatójává vált a fővárosi tudományegyetemnek és a báró Eötvös Collegiumnak. 1945-ben tette le finnugor és általános nyelvészetből bölcsészdoktori szigorlatát. Egyetemi doktori értekezése „A vogul nyelv szóvégi magánhangzó”, mely máig kiadatlan. 1945-től 1951-ig könyvtárosi teendőket látott el az Országos Széchényi Könyvtár alkalmazásában. 1951-től közel nyolc évig az MTA Nyelvtudományi Intézetének finnugor osztályán, annak vezetőjeként dolgozott. 1952-ben a nyelvtudomány kandidátusa, 1967-ben doktora lett. 1959 őszén megalapította a szegedi József Attila Tudományegyetemen a finnugor tanszéket, és ott — négy szemeszternyi bécsi vendégprofesszorságtól eltekintve (1969—1971) — másfél évtizeden keresztül oktatott. 1967-től 1994-ig a Nyelvtudományi Közlemények főszerkesztője, majd szerkesztőbizottsági elnöke. 1970-től akadémiánknak levelező, 1976 óta pedig rendes tagja. 1974-ben ismét a fővárosba, a Nyelvtudományi Intézetnek immáron a bársonyszékébe került, és ekképp — saját megfogalmazásában — „nyolc évre igazgatási és pszichiátriai feladatokat is fel kellett vállalnom”. Időközben, 1978—79-ben vendégprofesszor a Müncheni Egyetemen. 1982-től egy évtizedig az ELTE finnugor tanszékén egyetemi tanár (egyidejűleg, 1985-ben az Uppsalai Egyetem vendégprofesszora). 1985-től 1990-ig az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának elnöke. 1991 és 1995 között az ELTE kutatóprofesszora. 1994-ben Széchényi-díjjal tüntették ki. 1996-ban vonult nyugalomba.

Egyik kedves tanára, Györke József egyrészt az általános nyelvészeti ismeretek uralisztikai felhasználásának lehetőségeire hívta fel a figyelmét, másrészt pedig a szamojéd nyelvek bevonását az uralisztikai kutatásokba. Hajdú — jól tudjuk — mindkét tanácsot megfogadta. Rögtön azt is hozzátehetjük: hűségét Györke emlékéhez egész életében megőrizte. Egyik legutolsó, „negyven kilométert nem meghaladó” vidéki előadását Györkéről tartotta Piliscsabán, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem finnugor szemináriumán, 1997. január 10-én (vö. NéprNytud. 40. 1999—2000: 95, jegyzet), és posztumusz közleménye is övele kapcsolatban lát 2003 tavaszán napvilágot a Fenno-Ugrica Pázmániensia című új sorozat első kötetében.

„A szamojédek” című kis írás egy irodalmi folyóiratban jelent meg a húszéves egyetemi hallgató tollából. Pályafutása során aztán Hajdú számos kézikönyvben mutatta be e távoli rokon népeket és nyelveket (ill. azokat is): „A szamojéd népek és nyelvek” (1949), „Finnugor népek és nyelvek” (1962; lengyelül: 1971, angolul: 1975), „The Samoyed Peoples and Languages” (1963, 1968²), „Samojedologische Schriften” (1975), „Az uráli nyelvészet alapkérdései” (1981, 1988², 1991³), „Uráli nyelvrokonaink” (társszerző: DOMOKOS PÉTER; 1978, 1980²; németül: 1987). E puszta felsorolásból is látható a művek szerzőjének szintézisreemtő hajlama, amit BERECZKI húsz esztendeje ki is emelt köszöntőjében.

A fiatal kutató a nyelvészeti mellett östörténeti munkásságot is folytatott. Magyarul — folyóiratban oroszul is — napvilágot látott „A magyarság kialakulásának előzményei” című önálló műve (1953), közzétett számos további tanulmányt e témakörhöz kapcsolódóan, s a társszerkesztésében jelent meg két munka, „A magyar östörténet kérdései” című gyűjteményes kötet (1955) és a „Bevezetés a magyar östörténet kutatásának forrásaiba” című kétrészes kézikönyv (1976). Nevéhez fűződik az 1964-ben, LÁSZLÓ GYULA koncepciójának bírálataként készített uráli őshazaelmélet. Ezt az elsőként „Hol volt az uráli őshaza?” címen, a Bárczi-emlékkönyvben közzétett dolgozatot a tudomány szak hazai szakemberei (nyelvészek, régészek, történészek, antropológusok, néprajzkutatók) azóta is a legvalószínűbb őshaza-koncepciónak tekintik. Hajdú mindamellét hat évtizedes tudományos munkásságának minden szakaszában hangsúlyozottan uralista nyelvészek minősítette önmagát. Egy jó negyedszázaddal későbbi önvallomásában így fogalmazott: a finnugor östörténeti vizsgálódásokat „tevékenységem — alkalmazott — mellékvonulatának tekintem, amely nyelvészeti nézeteimet nem befolyásolta soha”. Mindamellét ne feledkezzünk meg Hajdú folklorisztikai tevékenységéről és Zsirai tanítványaként tudománytörténeti, illetőleg tudománynépszerűsítő munkásságáról sem. Az „Östörténeti csodabogarak” méltó párja például a negyed évszázaddal később papírra vetett, ugyancsak klasszikussá vált „Új hazát találtak, őshazát keresnek” (1969).

Helsinkiben, 1965 nyarán ismertem meg az akkor alig 41 esztendő, nehezen és bottal járó Hajdú Pétert. Boldog emlékezetű tanárom, Erdődi József finn „látogató útlevéhez” segített, és felírt engem is a második finnugor kongresszus résztvevőit tartalmazó listára, így meghallgathattam — másoké mellett — a szegedi professzornak az uráli szókészlet terjedelmével foglalkozó előadását (vö. CIFU—2/1. Helsinki, 1968. 150—60). Emlékezetem szerint Hajdút korábban gynomorfekélllyel kezelték, és akkor megtudtam: évek óta súlyos beteg. Egy negyed évszázaddal későbbi, a már említett „Pályatereim, avagy: a nyelvészetről — Vx1Sg-ban” címet viselő, jellegzetes Hajdú Péter-i műcímet, szemléletet és stílust tükröző önvallomásában erre az időszakra ekként emlékszik vissza: „...legjobbnek vélt két könyvemet éppen a lábadozás hónapjaiban ágyban fekvőként — könyvektől körülvéve — diktáltam írógépbe feleségemnek”. Noha pontosabb megjelöléssel nem találkozunk, aligha tévedünk, ha két fő művének mi is a „Bevezetés az uráli nyelvtudományba (A magyar nyelv finnugor alapjai)” és a „Chrestomathia Samoiedica” című könyvét tartjuk. (Harmadiknak én még melléjük helyezném „Az uráli nyelvészet alapkérdései”-t.)

Az elsőt az uralisztika művelői 1966. évi közreadása óta a BUNy. rövidítéssel illetik. Ez az egyrészt összegező, másrészt pedig emellett Hajdúnak egy sor új nyelvészeti és nyelvészeti alapú östörténeti kutatási eredményét tartalmazó kézikönyv tudományszakunk alapművévé vált (1989-ben 5. kiadásban, ill. 1985-ben oroszul, 1992-ben olaszul is megjelent). Ezért nagyon meglepő, hogy nyelvészeti folyóirataink közül egyedül az Acta Linguistica közölte ismertetést róla. A szerző egyik 1975. évi nyilatkozatában tudományos pályafutásáról és módszereiről kijelentette: „Laziczius tanítványaként elmélyedtem a fonológiában, a prágai (bécsi) nyelvész kör eszmevilága iránt nagy elkötelezettséget éreztem. Ezek hatása valamelyest munkásságomban is tükröződik, de nem zárja ki, hogy más irányzatok iránt ne lettem volna fogékony. Főleg az utóbbi időben [az 1960-as évek második harmadától] kezdeményeztem nyelvtipológiai és areális nyelvészeti meg általában újabb elméleti állásfoglalások alkalmazását az urálistikában, és figyelmem ezzel egyidejűleg a morfológiai és szintaktikai kutatások felé is elbillent. Készítettem urálistikai összefoglaló munkákat is, amelyeknek valószínűleg az a sajátjuk, hogyan lehet a modernebb módszereket a komparatív nyelvészet megújított eredményeivel összehangolni.” Az uralisztikában a BUNy. szerzője a fonológiai és az areális-tipológiai vizsgálódások magyarországi meghonosítója. Ez az egyben rendkívül gazdag és gondosan egybegyűjtött nyelvhasznító anyagot magában foglaló, kontinensünkön és Európán kívül is osztatlan elismerést hozó szintézis véleményem szerint a mintája, illetve a kiindulása a legutóbbi évtizedekben napvilágot látott számos uráli nyelvészeti tanulmánynak, mind szakmai, mind pedig módszertani szempontból. Emellett nagy szerepe van az éppen a megjelenése körüli években itthon megindult egyetemi finnugor szakos képzésben is. Azóta köztudomásúan rendelkezésünkre áll ennek az egyetemi tankönyvnek egy későbbi, tömörebb feldolgozása is; Bereczki Gábor „A magyar nyelv finnugor alapjai” című tankönyvének az 1970-es évek végétől 1998-ig számos kiadása ismeretes, és a legújabb, némileg felfrissített változat éppen 2003-ban várható. Noha a két munka nagyszerűen ki is egészíti egymást, tízéves egyetemi oktató háttérrel úgy vélem, hogy Hajdú művét és Bereczkiének tudománytörténeti fejezetét elsősorban a finnugor, Bereczki művének további fejezeteit pedig főként a magyar szakosok képzésében lehet segédanyagként nagyszerűen felhasználni.

A BUNy. az uráli nyelvészeti ismeretek kötelező érvényű ismeretanyagát tartalmazza tehát, a Hajdú másik fő művének tekinthető „Chrestomathia Samoiedica” (1968, 1989³; a továbbiakban: ChrSam.) pedig az őt követő vogul (átdolg.: 1975), zürjén (1978), osztják (1984), lapp (1986), cseremis, mordvin és votják (egyaránt 1990) kresztomátiáknak szerkezeti és módszertani előképévé vált. Hajdú a ChrSam. előszavában kifejtette: „Könyvemmel a modern chrestomathia új értelmezését szeretném példaképpen bemutatni. A szó eredeti jelentéséből kiindulva ... a chrestomathia feladatának vélem mindazon ismeretek közlését, melyek egy-egy nyelv elsajátításához minimálisan szükségesek.” A hagyományos értelmezésű chrestomathiára a helsinki „Hilfsmittel”-sorozat 1896 és 1960 között kiadott hét kötetét említhetjük, melyekben az egyes kötetek terjedelmének alig 10%-a tartalmazta a szóban forgó nyelvi rendszer ismertetését. A Hajdú művéről készített recenzió első pub-

likációim egyike. Ebben többek közt megállapítottam: jelentek meg hasonló modern értelmezésű chrestomathiák az 1960-as években — pl. a bloomingtoni Uralic and Altaic Series-ben —, ilyen mértékben „nyelvtanközpontú” chrestomathia azonban még aligha: Hajdú ChrSam. című egyetemi segédkönyvét 60%-ban a szamojéd nyelvek szerkezetének vizsgálata teszi ki (vö. NyK. 71: 466; l. a 3. sz. jegyzetet is). A kötetben található jurák és szelkup nyelvtannal Hajdú két addig kevésbé tanulmányozott uráli nyelv modern leíró grammatikáját adja. A ChrSam. a korszerű és egyidejűleg tömör nyelvleírás iskolapéldája, egy olyan szerző ismeret- és tudásanyagának koronája, aki — Mikola egykori megfogalmazását felidézve — kompetens a szamojéd nyelvészet (valamint a szamojéd történelem, szellemi és anyagi kultúra) minden területén.

Hajdú professzor e műveivel egyfelől a korszerű nyelvhasználat, másfelől a modern nyelvleírás alapkövét rakta le. A BUNy. és a ChrSam. egyaránt lényegre törő, egyszerre közérthető és kitűnő arányérzékkel megformált fejezeteket tartalmaz, és mindkét szintézis egészéről is elmondható: a legszigorúbb tudományos igényt is kielégítik, és emellett didaktikai szempontból is példamutatóak, vagyis a szakmai mellett oktatáspolitikai vonatkozásban is irányt mutatnak.

Hajdú Pétert, a nagy tudóst, tudományszakunk fáradhatatlan szervezőjét és irányítóját, a finnugor szakos egyetemi oktatás egyik vezető egyéniségét 2002. október 14-én mély részvét mellett búcsúztattuk a Farkasréti temetőben, a református egyház szertartása szerint. Ravatalánál Maróth Miklós és Rédei Károly akadémikusok, sírjánál Kenesei István intézetigazgató, a Hamburgból érkezett Jevgenyij Helimszkij szamojédológus és a hűséges tanítvány, Simoncsics Péter mondott megdöbbentető és megindító búcsúszavakat. Az életmű tüzetes elemzése a másik kedves egykori hallgató, Csepregi Márta feladata lehet az írásom elején említett, lassanként összeálló és 1993 decemberében kiadásra kerülő emlékkötetben. A harmadik diákja, az ígéretes tehetségű Márk Tamás és szegedi katedrán utódja, a sokoldalúan elmélyült, mindig korrekt Mikola Tibor professzor már nem lehetett a gyászolók között. Tőlük Hajdú Péter, az idősebb pályatárs és jó barát volt kénytelen elköszönni egy-egy szívszorító nekrológban (NyK. 88: 301—3, 97: 281—7). Hiányzott a nálánál két héttel idősebb, már 1994-ben elhunyt amerikai — „tiszteletbeli magyar” — jó barát is, akit Hajdú a „Robert Austerlitz: 60?” című írásban méltatott, és e köszöntőben egy kicsit a most eltávozóra is ráismerhetünk: „világszerte kedvelik, becsülik, tisztelik. Tudós produkciójáért, okos derűjéért, kedvességéért, kezdeményezéseiért, aktivitásáért. Ellenállhatatlanul szellemes, eredetien és mélyen gondolkodó személyiség.” (NyK. 86: 251). Az idézetet a folyóiratból hosszan folytathatnám. Csak annyit fűzök ezúttal még hozzá: megborzongatóan aktuális a laudatio lezárása „a felszerk.” részéről, „akit egy austerlitzáda az alábbi rébusban örökített meg (sírfeliratnak is jó): »Mit mondott a kopaszkodó [sic!] Deutsch—Ungar? — HAJ-DU«” (uo. 255).

Hajdú Péter nevét nemcsak önmaga, az uralisztika művelői is évtizedek óta a „HP” rövidítéssel illetik. Ebben is van persze játékosság, de mindez sokkal több annál. Meggyőződésem szerint e HP a modern uráli összehasonlító nyelvtudományt jelképezi, és azt, hogy akire vonatkozik, annak neve fogalom, azaz érték és mérték e diszciplína mindenkori művelésében — ma és a jövőben.

Professzor Úr, Péter Bátyánk! Isten veled!

ZÁICZ GÁBOR